

Магістр 1 року навчання
факультету міжнародних економічних відносин ХНЕУ ім. С. Кузнеця

ТЕОРІЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Анотація. На основі аналізу робіт представників різних економічних шкіл визначено передумови формування сучасної теорії людського капіталу як наукової концепції. Розкрито основні положення теорії людського капіталу та виокремлено методологічні основи цієї теорії.

Аннотация. На основе анализа работ представителей разных экономических школ определены предпосылки формирования современной теории человеческого капитала как научной концепции. Раскрыты основные положения теории человеческого капитала и выделены методологические основы этой теории.

Annotation. The prerequisites of formation of the modern human capital theory as a scientific concept are studied based on the analysis of works of representatives of various economic schools. The basic conceptual regulations of the theory of human capital are discussed. The methodological foundations of the theory of human capital are identified.

Ключові слова: людина, капітал, людський капітал, теорія людського капіталу, постіндустріальне суспільство.

В інформаційному постіндустріальному суспільстві, де сформувалася тенденція так званої "інтелектуалізації економіки", людина і людський капітал займають домінуюче становище у розвитку сучасної економіки та є невід'ємною її частиною як на національному, так і на глобальному рівнях.

Отже, вступ будь-якої країни в постіндустріальну добу неможливий на основі пролонгації використання традиційної техніки, застарілих технологій і методів організації та управління, професійної кваліфікації, якостей, знань працівників, які було сформовано у період індустріального розвитку. Необхідне трансформування цих сил на новий, інформаційно збагачений рівень.

Основоположниками теорії людського капіталу як наукового напрямку стали Т. Шульц та Г. Беккер у 60-х рр. ХХ ст. Також дослідженням цього питання займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, такі, як: О. Тоффлер, І. Фішер, Ф. Волков, Р. Нурсєєв, Т. Заяць, М. Блауг, Р. Капелюшников, В. Антонюк, А. Чухно, Н. Макаров, В. Кученко, В. Козлов, Д. Богиня, О. Грішнова, О. Климко, А. Корицький та ін.

Однак, незважаючи на існуючі наукові досягнення дослідників теми людського капіталу, не можна говорити про сформованість теорії людського капіталу як концепції. За твердженням І. Лакатоса, ще не сформовано "тверде ядро" її як дослідницької програми. Отже, доцільним буде дослідження передумов формування та подальшого розвитку теорії людського капіталу.

Мета статті – дослідити теоретичні передумови формування теорії людського капіталу, розглянути її основні положення та методологічні особливості.

За визначенням більшості західних економістів, "людський капітал складається з набутих знань, навичок, мотивацій і енергії, якими наділені людські істоти та які можуть використовуватися протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг. Він є формою капіталу, тому що є джерелом майбутніх заробітків, або майбутніх задоволень, або того й іншого разом. Він людський, тому що є складовою частиною людини".

Ідея людського капіталу має давні корені в історії економічної думки. Один із перших застосував вартісний підхід до оцінки людини в контексті вартості національного багатства автор теорії трудової вартості В. Петті.

Наукове обґрунтування елементів майбутньої теорії людського капіталу, що відображає соціально-економічні елементи формування здібностей людини до праці, навів представник класичної політекономії А. Сміт. Він розглядав працю людини як необхідну передумову забезпечення добробуту нації, також займався вивченням питань диференціації оплати праці залежно від складності, забруднення чи чистоти зайняття.

Отже, Сміт використовував підхід, який передбачав співставлення витрат на оволодіння професією з тими очікуваними вигодами, які вона принесе. Таким чином, "економічна людина" А. Сміта, керуючись переважно економічними мотивами при виборі тієї чи іншої сфери трудової діяльності та здійсненні інвестицій у навчання задля здобуття вищої заробітної плати, бере до уваги й негрошові вигоди спеціальності та отримання визначеного кваліфікаційного рівня [1, с. 162].

Інший представник класичної політекономії Дж. С. Мілль виділяв важливість існування не тільки праці, пов'язаної із виробничою діяльністю, але й праці, що забезпечує відтворення робочої сили.

Певного розвитку теорія людського капіталу набула у працях К. Маркса. Він дає розгорнуте визначення поняття "робоча сила", під якою він пропонує розуміти сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє організм, жива особистість людини, і які вона використовує щоразу, коли виробляє певні споживчі вартості. Як підкреслює вчений, вартість робочої сили визначається вартістю життєвих засобів, необхідних для нормального функціонування організму людини.

Тому за К. Марксом, ціна праці, яка виражається у вигляді ставок заробітної плати, повинна забезпечувати

обмеженість вчення К. Маркса було зумовлене класовим підходом до проблеми, а також недооцінкою розумової, творчої та підприємницької праці, зосередженням досліджень на простій фізичній праці робітників.

Противниками таких поглядів були представники історичної школи політичної економії. В. Рошер, Г. Шмолер, Б. Гільдебранд та Л. Брентано досліджували неречові капітали, включаючи до них професійні навички, визначаючи вартість товару з позицій корисності. А. Ф. Ліст відніс до капіталу, крім матеріального багатства, й природні та набуті здібності людей. Великого значення він надавав організаційно-економічним відносинам, моральному духу нації.

Представник неокласичного напрямку політичної економії А. Маршалл зробив спробу синтезувати ідеї щодо місця людини в економіці. Він вживав терміни "загальна здатність" і "спеціалізована здатність" для виокремлення знань та здібностей людини, що є спільними для всіх вищих форм продуктивності праці, і таких окремих та спеціалізованих знань для конкретних виробництв. А. Маршалл визнавав, що мотиви, які спонукають людину накопичувати людський капітал у вигляді вкладень в освіту, подібні тим, які визначають накопичення матеріального капіталу [2, с. 114].

Послідовник А. Маршалла А. Пігу, дотримуючись підходу щодо розгляду робітника з позицій оцінки його спроможностей та здібностей, у "Економічній теорії добробуту" використовує поняття людського капіталу в контексті обґрунтування необхідності інвестування в людину. Він створює теоретичне підґрунтя щодо дослідження мотивів та особливостей інвестування в людський капітал. Отже, у процесі свого функціонування людський капітал створює вартість більшу, ніж та, яка була в нього інвестована.

Значний внесок у розвиток теорії людського капіталу здійснили радянські економісти, серед них науковці з України, такі, як: В. Каразин, М. Туган-Барановський, Д. Журавський. У своїх працях вони акцентували значну увагу на вплив рівня освіченості населення на розвиток національної економіки. Особливе місце серед радянських досліджень займає здобуток С. Струмиліна. Він ще в 1924 р. обґрунтував господарське значення найважливіших факторів кваліфікації праці. Починаючи з 1918 р., С. Струмиліном було виконано розрахунок ефективності вкладень коштів у навчання у 1918 – 1923 рр. та визначено ефективність вкладень у навчання залежно від рівня освіти.

Автор концепції "всесосяжного капіталу" І. Фішер під капіталом розумів все те, що протягом першого часу спроможне приносити дохід. На його думку, капіталом є будь-який запас благ, що може накопичуватися, продуктивно використовуватися не одноразово, а протягом досить тривалого часу, і давати прибуток. Таким чином, теорія капіталу І. Фішера стала основою виникнення й розвитку ширших концепцій людського розвитку, а економічна думка у процесі еволюції підійшла до введення в науковий обіг і обґрунтування поняття "людський капітал".

Ідея людського капіталу в її сучасному вигляді була висунута відомим американським економістом, лауреатом Нобелівської премії Т. Шульцем на рубежі 1950 – 1960-х рр. Визначивши навички і знання, що здобуваються людьми, як особливу форму капіталу, він сприяв відродженню інтересу до цієї проблематики не тільки серед економістів, але й серед політиків широкої публіки. Швидко поняття людського капіталу стало загальноживим, почало активно використовуватися при обговоренні різних економічних і соціальних проблем сучасних суспільств [3, с. 6].

Вчений визначав людський капітал як все, що становить джерело майбутніх задоволень чи майбутніх заробітків або того та іншого разом; будь-який актив – матеріальний чи людський, що здатний генерувати потік майбутніх доходів.

Сучасник Т. Шульца Г. Беккер у праці "Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз" розглядає людський капітал як сукупність знань, здоров'я, навичок і досвіду, які використовуються індивідом для отримання доходу. Інвестиції в людський капітал вчений поділив на два види: загальні та специфічні, відповідно до яких і створюється загальний або специфічний людський капітал. Під першими науковець розуміє капіталовкладення, що здійснюються в процесі загальної підготовки працівника, яка забезпечує отримання знань, навичок, вмінь, які можуть бути використані на будь-якому підприємстві. Тобто загальні інвестиції працівник здійснює сам, отримуючи освіту в навчальних закладах. Спеціальні інвестиції здійснюються безпосередньо на робочому місці, пов'язані з професійною підготовкою, яка проводиться на підприємстві [4, с. 69].

Також у рамках теорії людського капіталу отримали пояснення структура розподілення особистих доходів, вікова динаміка заробітків, нерівність оплати праці жінок і чоловіків та ін. За допомогою цієї концепції змінилось відношення парламентаріїв до проблем фінансування освіти населення.

Ядром теорії людського капіталу визнається інвестиційне трактування витрат на якісне використання людського капіталу (розвиток здібностей і формування потреб населення), а також внесок цих інвестицій в економічне зростання. Інвестиції в людський капітал, подібно будь-яким іншим, припускають, що людина жертвує чимось меншим сьогодні заради отримання чогось більшого в майбутньому. У цьому сенсі вкладення в людину є однією з форм розподілу ресурсів у часі, коли справжні блага в тій чи іншій пропорції "обмінюються" на майбутні. Освітні інвестиції почали розглядатись як джерело майбутнього економічного зростання, вони не менш важливі, ніж інвестиції в розвиток фізичного капіталу.

Подальший розвиток теорії людського капіталу відбувався у руслі неокласичного напрямку економічної теорії, використовуючи її методологічний апарат щодо здійснення кількісної оцінки віддачі освіти, виробничої підготовки, досвіду роботи, особистих спроможностей тощо.

Підсумовуючи наукові досягнення теоретиків людського капіталу, автор вважає за доцільне узагальнити методологічні основи цієї теорії:

використання принципу раціональності до всіх сфер людської діяльності, що полягає у співставленні витрат та вигід (при цьому вигоди мають не лише економічний зміст);

застосування принципу "методологічного імперіалізму", який виражається в обґрунтуванні раціональності людської поведінки у всіх сферах;

використання принципу "методологічного індивідуалізму", який виявляється в тому, що будь-які соціальні дії можуть бути зведені до їх основ у сфері індивідуальної поведінки;

створення єдиного методологічного базису для оцінки загальної ефективності капіталу (як фізичного, так і людського), що базується на дисконтуванні грошових доходів, визначенні ставок капіталізації тощо;

поширення методології неокласичного аналізу на соціальні процеси та інститути [5, с. 29].

На противагу теорії людського капіталу виникли так звані альтернативні концепції людського капіталу або, як ще їх називають, розширюючі. Ці теорії намагаються враховувати весь спектр рис людини, які залишалися поза увагою при традиційному підході.

У 70-х рр. XX ст. створена теорія "фільтра" (А. Берг, М. Спенс, К. Ерроу), яка розглядає освіту як механізм, здатний поділити людей за рівнем їхніх здібностей. Центральна ідея цієї теорії – постановка на перший план не продуктивної, а селективної (інформаційної) функції освіти.

Продовженням теорії "фільтра" є концепція сигналу, запропонована М. Спенсом, головною думкою якої є те, що система освіти має на меті не збільшення продуктивності індивіда, а тільки відбір людини, яка матиме в майбутньому найбільшу продуктивність. Таким чином, здобутий диплом виступає лише сигналом роботодавцю.

Наприкінці 70-х рр. XX ст. відбулися масовий приплив студентів до ВНЗ та перевищення наповнюваності ринку праці, цей феномен пояснювався теорією затору С. Диеболта, яка була побудована аналогічно моделям "павутини" М. Фрімена, що встановлює причинно-наслідковий зв'язок збільшення кількості студентів із рухом на ринку праці (рисунк).

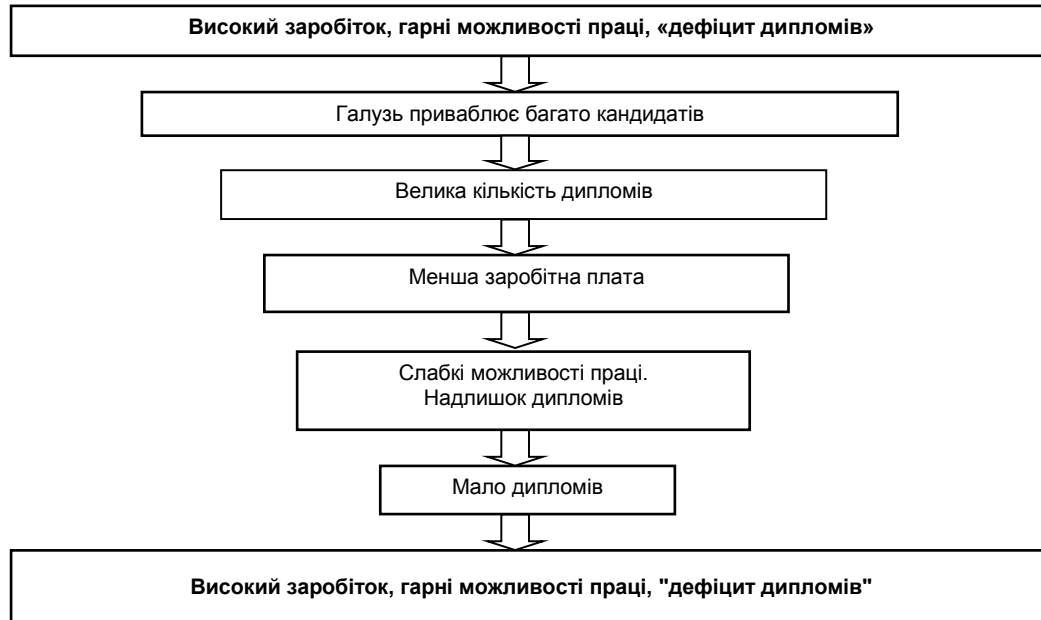

Рис. Модель "павутини" М. Фрімена [6, с. 55]

Подальший розвиток концепції людського капіталу відображається в нових моделях ендегенного зростання П. Ромера (1986 р.) та Р. Лукаса (1988 р.). Згідно з моделлю С. Ромера, Р. Манківа та В. Вейла нові теорії зростання змогли більш точно визначити людський капітал та його внесок в економічне зростання країн, що знаходяться на стадії розвитку.

А. Сен пропонує розглядати теорію людських можливостей як продовження теорії людського капіталу. Підхід з точки зору можливостей розглядає, перш за все, індивідуальні переваги, які оцінюються з точки зору можливості здійснювати певний набір діянь, що є важливими протягом життя людини.

Можна стверджувати, що у сучасній економічній літературі людський капітал розглядається як фундаментальна категорія.

На сьогодні можна узагальнено виокремити дві теоретичні платформи щодо визначення сутності людського капіталу, на яких у своїх пошуках базуються сучасні науковці. Так, згідно з першим підходом, закладеним ще К. Марксом у процесі досліджень робочої сили, людський капітал є сукупністю сформованих і розвинутих унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовуються в економічній діяльності. А. Добринін, С. Дятлов, Н. Ушенко представляють інший, інституційний, методологічний підхід, згідно з яким людський капітал розглядається як структурована сукупність економічних інститутів [7, с. 236].

Підсумовуючи різні підходи до визначення категорії людського капіталу та його дослідження, автор вважає за необхідне дати таке визначення: людський капітал – це сукупність якісних характеристик, що мають економічний характер, інтегрованих в органічну систему особистісного потенціалу індивіда, які сприяють створенню додаткової вартості та капіталізації яких приносить дохід її власнику.

Таким чином, поняття людського капіталу формувалось поступово. Як основний продуктивний і соціальний фактор розвитку сучасного суспільства та як економічна категорія людський капітал набув багатофакторного характеру.

Подальше дослідження причин та факторів формування, розвитку людського капіталу нації є перспективним і актуальним у сучасних умовах становлення постіндустріального світового суспільства, коли головною конкурентною перевагою будь-якої країни є її людський капітал.

Наук. керівн. Бережна Н. І.

Література: 1. Стрижак О. О. Людський капітал: підходи до визначення поняття / О. О. Стрижак // Економіка Крима. – 2012. – № 1 (38). – С. 161–166. 2. Матвішин Є. Г. Людський капітал як базова категорія в концепції людського розвитку в регіональному виміру / Є. Г. Матвішин // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 2 (29). – С. 112–119. 3. Капелюшников Р. И. Сколько стоит человеческий капитал России? / Р. И. Капелюшников ; Нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 76 с. 4. Подра О. П. Еволюція поглядів на людський капітал /

О. П. Подра // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6. – Т. 2. – С. 67–72. 5. Стрижак О. О. Теорія людського капіталу: формування наукової концепції / О. О. Стрижак // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 6. – С. 24–31. 6. Хромов М. І. Імперативи розвитку людського капіталу : монографія / М. І. Хромов ; Нац. акад. наук України, Донец. нац. ун-т. – Донецьк : НОУЛДЖ, 2011. – 326 с. 7. Насипайко Д. С. Передумови формування ідеї людського капіталу / Д. С. Насипайко // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 234–238. 8. Шаповалова Т. В. "Людський капітал", "соціальний капітал": генеза, схожість і відмінність категорій / Т. В. Шаповалова // Вісник східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2012. – № 10 (181). – С. 261–268. 9. Корицкий А. В. Человеческий капитал как фактор экономического роста регионов России : монография / А. В. Корицкий ; науч. ред. Т. В. Григорова. – Новосибирск : Сибирский университет потребительской кооперации, 2010. – 368 с. 10. Swanson R. A. Foundations of Human Resource Development / R. A. Swanson, E. F. Holton. – 2nd edition. – San Francisco : Berrett-Koehler, 2009. – 538 p.